

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

УДК 316.61

Г.І. АНДРУЩЕНКО

СТАН ТА ОСОБЛИВОСТІ ІСНУВАННЯ ЛЮДСЬКОЇ ДОВІРИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті розглянуто основні засади та особливості існування людської довіри, характерні для сучасного етапу розвитку українського суспільства; викладено погляди вітчизняних і зарубіжних науковців з приводу значущості відновлення довірчих відносин на різних соціальних рівнях.

Ключові слова: довіра, цінність, трансформація, суспільство, адаптація.

Постановка проблеми. Останнім часом інтерес до вивчення сутності довіри зумовлений як зниженням ступеня взаємної довіри українців, так і поглибленням недовіри до існуючих соціальних інститутів. Це є наслідком економічної і політичної нестабільності в Україні та проведення у зв'язку з цим неефективних реформ, що спричинили погіршення соціального становища, зниження рівня матеріального добробуту, якості життя її мешканців з різкою зміною (і навіть втратою) духовних та соціокультурних цінностей, норм і стереотипів в останніх.

Така значна частина помилкових політичних рішень була пов'язана з недостатньою увагою до рівня розвитку соціальної довіри у відносинах між людьми в суспільстві, а в багатьох випадках – неврахуванням та істотною деформацією соціетальних норм, що призводила до збільшеної соціальної фрагментації та радикалізації етнічних і релігійних процесів [1, с.1].

У зв'язку з цим в умовах трансформації українського суспільства проблема дослідження довіри набуває особливої значущості в соціокультурному контексті, що пов'язано із нестійкістю його ціннісних засад. Проблема існування людської довіри загострюється саме в умовах надзвичайно динамічного сучасного світу, де спостерігається посилена соціальна фрагментація, руйнація усталених соціальних норм, ускладнення етнічних та релігійних процесів, розпад традиційних ідентичностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню і концептуалізації процесів суспільних трансформацій присвячено багато теоретичних та емпіричних досліджень сучасних українських соціологів. У цьому контексті передусім слід виділити праці Л. Ази, В. Бакірова, Є. Головахи, В. Євтуха, С. Макеєва, О. Куценко, Н. Костенко, М. Михальченка, В. Ос-

совського, Н. Паніної, В. Паніотто, В. Пилипенка, І. Прибиткової, І. Попової, А. Ручки, Ю. Саєнка, Л. Сохань, Є. Суїменка, В. Тарасенка, В. Хмелька, М. Шульги, Ю. Яковенка, О. Якуби, у яких досліджується внесок різних соціальних суб'єктів у процесі суспільних перетворень. Усі перелічені вище дослідження концентруються насамперед на груповому суб'єкті [2, с. 2]. Розкрити ж роль особистості як суб'єкта соціальних змін вдалося О. Злобіній.

Окремі політичні аспекти аналізу зниження рівня довіри населення існуючій владі, виявлення її проявів в умовах трансформації української політичної системи відображено у працях Є. Бистрицького, А. Бови, Г. Зеленько, А. Колодій, Н. Ісхакової, І. Мартинюк, Н. Соболевої, В. Степаненко, Ю. Савко, В. Сукачова, Ю. Тарана [3, с. 6].

Проблеми занепаду довіри і зростання взаємної недовіри в контексті політичних процесів, що відбуваються у державі, а також трансформації політичної системи при переході від авторитарного устрою до демократичної суспільної системи розглядали і такі російські політологи, як Ф. Бурлацький, О. Галкін, М. Лапін та ін. [1, с. 6].

Проте детальним цілеспрямованим вивченням соціального аспекту довірчих відносин, аналізом стану, визначенням характерних соціальних рис та основних тенденцій зміни довіри в умовах суспільства, що трансформується, не займався жоден із сучасних вітчизняних науковців, зокрема соціологів.

Метою статті є визначення основних засад та особливостей існування людської довіри, характерних для сучасного етапу розвитку українського суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слід відзначити, що трансформаційні процеси в суспільствах є цілком закономірними, адже свідчать про набуття певним суспільством нових рис, які відповідають вимогам часу. Це зумовлює зміни в життєвих стандартах, зразках поведінки і потребах; частково вони супроводжуються негативними явищами, стражданнями багатьох людей. Трансформації підлягають всі сторони суспільного життя: соціальна, економічна, політична, культурологічна тощо [4, с. 202].

З одного боку, перехід глобальної спільноти на новий рівень передбачає високий рівень розвинутої, стабільності і збереження певних можливостей прогресу, зумовлених діючою системою і необхідних для забезпечення переходу. З іншого боку, перехід означає виникнення принципово нових структур з новими функціями, з появою нових тенденцій і закономірностей, які руйнують функціонування актуальної системи та умови її відтворення, забезпечують становлення нової системи як провідної в соціальній еволюції серед інших форм і структур організації соціального руху.

При цьому важливим моментом у розвитку сучасного суспільства є те, щоб центром уваги цього часу стала саме людина, а не економіка чи науково-технічний прогрес [5, с. 12].

Для того, щоб статусні та інші соціальні зміни в житті людини як члена суспільства, що трансформується, були безболісними, значущою є можливість її соціальної адаптованості до нових умов. Адже результат реакції на соціальні зміни на рівні окремого індивіда прямо впливає на стан самопочуття суспільства в цілому.

До речі, сучасний вітчизняний соціолог О. Злобіна у своїй докторській дисертації відзначає, що “адаптованою можна вважати людину, яка “вписала” нову соціальну реальність у власну систему уявлень про світ і ставлень до нього. Тобто адаптація до суспільної кризи передбачає насамперед інтерналізацію нового соціального досвіду, “привласнення” особистістю нових атрибутів соціального світу і створення на цій основі оновленої суб’єктивної картини світу”. При цьому “розвиток трансформаційних процесів засвідчує, що особистісний ресурс виявився сильнішим за ресурс соціальний. Якщо суспільство змінюється досить повільно, то криза ідентичності долається порівняно швидко” [2, с. 19–20].

Разом з тим соціальна адаптованість людини зовсім не є свідченням її здатності вирішувати сучасні життєві проблеми. Навпаки, така адаптація до соціального середовища може призвести людину до розчинення й розпаду, нездатності самостійно коригувати свою поведінку.

Для того, щоб процес соціальної адаптованості пройшов успішно, людині необхідно, як мінімум, володіти ціннісною свідомістю. Чим більше духовної гідності вдається набути людині, тим меншою мірою вона залежить від зовнішніх обставин, соціальних благ і тим більший вплив на долі та цінності інших людей вона здатна здійснити. Звідси й необхідність ретельної праці із самовиховання, зі створення етичної, інтелектуальної, культурної, психологічної бази, без якої неможливо створити демократичне суспільство [5, с. 11–12].

Тому проблема розвитку духовності особистості в її взаємозв’язку із соціумом сьогодні є особливо значущою, оскільки загальні тенденції сучасної науково-технічної цивілізації вимагають внесення змін як до сфери ціннісних орієнтирів суспільства, так і до ціннісного самовизначення особистості. При цьому наявність довіри є невід’ємною складовою розвитку особистості.

Таким чином, у сучасному суспільстві спостерігаємо зміну природи довіри, що пов’язана з процесами глобалізації, універсалізації, інституціоналізації та непередбачуваності [6, с. 117]. Оскільки роль довіри у зв’язку зі зростаючими тенденціями глобалізації підвищується, то довіра може стати структурним механізмом у забезпеченні соціальної комунікації та економічної взаємозалежності.

Довіра є важливим аспектом громадянського суспільства; культурного і соціального капіталу; постматеріалістичних цінностей; цивілізаційної компетентності; політичної культури. Зокрема, свідченням усвідомлення соціального значення довіри є зацікавленість цим питанням фахівців з різних наук, що знайшла своє відображення у відповідній науковій літературі.

Простежимо, яке місце займає довіра в сучасному суспільстві з погляду західних фахівців. Так, на думку Н. Лумана, сучасне суспільство відрізняється від традиційного збільшенням проблемних ситуацій, що і сприяє активізації таких феноменів, як довіра та впевненість.

Як вважає німецький економіст У. Бек, сучасне суспільство пропонує значній кількості його членів безліч сприятливих можливостей (процвітання, відносно високого рівня соціального забезпечення і загального комфорту тощо). При цьому вони користуються ще й другою перевагою – кредитом соціальної довіри [7, с. 151–153].

Е. Гідденс велику увагу у своїх працях приділяє категорії “довіра”. Він вважає, що природа сучасних інститутів глибоко пов’язана з механізмами довіри до абстрактних систем, особливо до експертних систем. Довіра до систем набуває форми безособистісних обставин, котрі у звичайної людини підтримуються знанням, якого сама така людина не розуміє [8, с. 21].

З приводу наведених вище наукових думок вітчизняний соціолог О. Стегній відзначив, що мислення У. Бека, Е. Гідденса є рефлексивним типом соціологічного мислення. “Рефлексивний тип соціологічного мислення ґрунтується на постулатах щодо надзвичайного динамізму сучасного світу, глобальності простору, руйнації культурно-територіальної відокремленості, природності зміни самоідентифікацій” [9, с. 62].

Американський соціолог А. Селігмен вказує на таку проблему сучасного суспільства, як втрата людьми здатності до узгодження, тобто до довіри відносно один до одного. А це, відповідно, призводить до того, що дедалі більшу роль у сферах взаємодій відіграють системні обмеження, які, по суті, є протилежними довірі. Безособову довіру, про яку йшла мова і в Е. Гідденса, він вважає одним із головних елементів соціально-економічного розвитку суспільства.

На думку А. Селігмана, зміни економічних і соціальних умов існування, що відбуваються в останні десятиліття, змушують багато західно-європейських і північноатлантичних країн все більшою мірою покладатися на довіру як особливий спосіб пристосування до настання певних подій [10, с. 14]. Тож бачимо, що довірі в такому аспекті притаманні гнучкість і пасивність за певних обставин.

Стосовно стану довіри в сучасному українському суспільстві слід зазначити, що кризові явища останніх років, спричинені соціально-економічними перетвореннями всередині держави, призвели до появи дефіциту загальнолюдських цінностей, зокрема довіри, в усіх сферах суспільного життя. Зниження ступеня довіри, порушення механізму формування довірчих відносин між різними суб’єктами, у свою чергу, негативно впливає на емоційний стан, рівень життя населення, на його здатність адаптуватись до нових ринкових умов.

Сьогодні багато українців відмовилось від колишніх ідеалів і цінностей. Вони намагаються пристосуватися до нового способу життя, але результати перетворень, перегляду життєвих орієнтацій, на жаль, далеко не

завжди адекватно усвідомлюються самими соціальними агентами. У зв'язку з цим за умов загострення глобальних проблем людства соціальний суб'єкт опинився в ситуації невизначеності щодо перспектив подальшого розвитку [9, с. 60–61].

З цього приводу відомий сучасний соціолог В. Городяненко слушно зауважує, що “споконвіків підвищений інтерес громадської думки до людської особистості і соціальних спільнот, як правило, збігається з перехідними, кризовими періодами суспільного розвитку, коли громадянин постає перед обличчям умов, що різко змінюються. Саме такою є ситуація і сьогодні, коли зруйновано колишні ідеали і під питанням опинились не лише умови існування, а й пов'язані з ними духовні цінності та людські звички” [5, с. 9]. Тому сьогодні справжньою проблемою є те, що багато колишніх ідеалів та цінностей береться під сумнів, переоцінюючись, а система нових цінностей формується повільно і хворобливо.

Як відомо, у соціології явище, що характеризується відсутністю у суспільстві чіткої моральної регуляції поведінки людей, коли старі норми і цінності вже “не працюють”, а нові ще не створені, називають соціальною аномією [5, с. 6].

Саме культурні чинники соціальної довіри, на думку сучасного російського соціолога, доктора соціологічних наук М. Магомедова, можуть допомогти пом'якшити аномійні наслідки від радикалізації існуючих ціннісних конфліктів. Адже рівень соціальної довіри безпосередньо залежить від характеру поширення в суспільстві культури довіри, що включає систему інститутів, які заохочують взаємовідносини на індивідуальному і груповому рівнях. “Низький рівень культури довіри, властивий сучасному соціуму, є істотною перешкодою для довготривалого і позитивного розвитку економічної та політичної сфери суспільства. Він знижує ймовірність виникнення в суспільстві трансрегіональних і транстериторіальних соціальних мереж” [1, с. 13].

До того ж В. Городяненко вважає, що сучасному українському суспільству притаманний конформізм, тобто перебування народу в стані пристосування, байдужого спостереження, пасивного прийняття суспільних змін. Людину ж у такому суспільстві він називає “пластиліною”. Такий стан свідчить передусім про: повне падіння рівня довіри українців до влади внаслідок усвідомлення того, що більшість реформ реалізується без урахування їхніх інтересів; відсутність сенсу життя; відчуття несправедливості; безвихідь; втрату віри в майбутнє [5, с. 74, 83, 94, 197].

У зв'язку з цим урахування внеску особистісного чинника у процесі соціальних трансформацій стає практичною потребою, оскільки від цього прямо залежать перспективи подальших перетворень суспільства. Адже останні зумовлені впливом не лише соціальних інституцій чи діями елітарних груп, а й життєвими практиками пересічних громадян, які перебувають у ситуації адаптації до змін [2, с. 3].

Проте варто зауважити, що криза довіри в соціальних відносинах породжена не лише фінансовою кризою в Україні. Гостра криза системи цін-

ностей, як зазначає сучасний російський філософ Л. Шевченко, зумовлена ще й суперечливістю переходу від соціоцентричної системи цінностей до персоноцентричної, збільшенням кількості “ступенів свободи” для вибору себе і свого життя кожним конкретним індивідом. Для багатьох людей це обертається втратою почуття особистісної цілісності, ідентичності, втратою відчуття себе суб’єктом своїх дій і вчинків. Це, у свою чергу, породжує кризу довіри, яка виявляється на всіх рівнях соціальних відносин [11, с. 46–56].

Висновки. Отже, дослідження показало, що довіра виступає як один із ключових концептів, що визначають динаміку соціальних змін у сучасному світі, позначає спосіб відкритого раціонального впорядкування потенційно невизначених соціальних відносин у мережі різноманітних соціальних очікувань.

Характерною рисою сучасного світу є те, що він став індивідуалізованим: людина зазвичай самотійно несе відповідальність за свої вчинки, а також за наслідки довіри до інших людей, за наслідування їх прикладу у вирішенні певних життєвих проблем. Тож довіра виступає орієнтиром відповідальності, що сприяє утворенню її сутнісно нового характеру, пов’язаного із плюралістичністю сучасних наукових і громадянських думок.

Проте складність закріплення довіри в сучасному українському суспільстві зумовлена такими її головними особливостями: відбувається втрата довіри (зневіра) до оточення та її переміщення на самого суб’єкта, а людські довірчі відносини зводяться до участі в них лише одного учасника, який одночасно виступає і суб’єктом, і об’єктом довіри.

Тож для сучасного суспільства характерним є істотний занепад соціальної довіри в міжгрупових та міжіндивідуальних відносинах. При цьому основними чинниками зниження рівня людської довіри є не лише економічні (зокрема, економічна криза та фінансова нестабільність в Україні), а ще й суто соціальні (передусім низька активність і солідаризація суспільства, його стомленість і розчарування у рішеннях влади, а також суперечності між існуючими в суспільстві загальнолюдськими цінностями та інтересами панівної влади).

Для виправлення ситуації в майбутньому соціальні відносини мають конструюватись на принципі довіри. Іншими словами, довіру доцільно розглядати як регулятор відносин між суб’єктами, що свідчить про внутрішню переконаність людини в щирості намірів представників органів державної влади. Тому перспективу вдалої трансформації нашого суспільства вбачаємо в побудові та практичній реалізації принципово нового характеру відносин між владою, правлячими елітами, основними соціальними групами і населенням, ефективність яких буде залежати від ступеня відновлення довірчих відносин на різних соціальних рівнях та налагодження соціального самопочуття різних категорій населення.

Список використаної літератури

1. Магомедов М.Г. Социальное доверие в российском обществе: социологический анализ : автореф. дис. на соискание уч. степени д-ра соц. наук : спец. 22.00.04

“Социальная структура, социальные институты и процессы” / М.Г. Магомедов. – Ростов н/Д, 2009. – 42 с.

2. Злобіна О.Г. Особистість як суб’єкт соціальних змін : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра соц. наук : спец. 22.00.03 “Соціальні структури та соціальні відносини” / О.Г. Злобіна. – К., 2005. – 32 с.

3. Міщенко А.Б. Довіра як складова легітимації влади в умовах сучасної демократії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 “Політичні інститути та процеси” / А.Б. Міщенко. – К., 2010. – 20 с.

4. Ручка А. Ціннісні пріоритети населення України за умов суспільних трансформацій / А. Ручка // Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг. Аналітичні матеріали. – 2011. – Т. 1. – С. 201–215.

5. Городяненко В.Г. Публичная социология : сб. науч.-публ. ст. и интервью (1990–2010) / Виктор Георгиевич Городяненко. – Днепропетровск : Изд-во ДНУ, 2011. – 372 с.

6. Sztompka P. Trust: a sociological theory / Petr Sztompka. – Cambridge : Cambridge University press, 1999. – 214 p.

7. Бек У. Власть и ее оппоненты в эпоху глобализма. Новая всемирно-политическая экономия / Ульрих Бек. – М. : Прогресс-Традиция, 2007. – 464 с.

8. Giddens A. The Consequences of Modernity / Anthony Giddens. – Stanford : Stanford University Press, 1990. – P. 19–38.

9. Стегній О.Г. Парадигмальні зрушення у вивченні соціальної реальності доби глобалізації / О.Г. Стегній // Український соціум. – 2010. – № 1 (32). – С. 59–71.

10. Seligman A. The Problem of Trust / Adam Seligman. – Princeton : Princeton University Press, 2000. – 240 p.

11. Шевченко Л.Н. Проблема эстетической когнитивности социальных отношений : дис. на соискание уч. степени канд. филос. наук : спец. 09.00.01 / Лидия Николаевна Шевченко. – Краснодар, 2003. – 143 с.

Стаття надійшла до редакції 23.08.2012.

Андрущенко А.И. Состояние и особенности существования человеческого доверия в условиях трансформации украинского общества

В статье изучены основные принципы и особенности существования человеческого доверия, характерные для современного этапа развития украинского общества; рассмотрены взгляды отечественных и зарубежных ученых по поводу значимости возобновления доверительных отношений на разных социальных уровнях.

Ключевые слова: доверие, ценность, трансформация, общество, адаптация.

Andrushchenko A. State and features of existence of human trust in the conditions of transformation of Ukrainian society

In the article basic principles and features are studied existences of human trust, characteristic for the modern stage of development of Ukrainian society; the looks of domestic and foreign scientists are considered concerning meaningfulness of proceeding in confiding relations on different social levels.

Key words: trust, value, transformation, society, adaptation.